

Művelődés és motiváció

Egy derék firenzei, városának egyik nevezetes utcáján szóba elegyedek egy párizsi ismerősével, aki némileg irigykedve kérdi tőle: „Az ön csodálatos városában ugyebár mindnyájan gyönyörködnek ebben a rengeteg szépségben? Nemde ön is eljár olykor múzeumokba?” A firenzei gúnyosan tekint a franciára: „Micsoda abszurd gondolat ilyen kérdést feltenni! Természetes, hogy nem járok. Csak nem megyek múzeumba! Ez turistáknak való, nem pedig értelmes embereknek.“

Egy — a televízióval foglalkozó — francia szakkönyvben akadt meg tekintetünk e tanulságos történeten, amely meggyőzően szemlélteti: a mégoly nagyszerű kulturális lehetőség észrevétlen, kihasználatlan marad, ha nem párosul befogadására készítő motívumokkal. A *motívum* szó jelentésében, akárcsak az emócióéban, eleve benne foglaltatik a mozgás, a mozgatás, az adott helyzetből való kimozdítás, illetve kimozdulás. A sokak által legalábbis hallgatólagosan poétikai kelléknek, lelki túlgazdagok luxusának vagy éppen kevésbé tudatosak fogyatékoságának vélt érzelem valójában a lelki élet motorja. E nagyhatású hajtóerő a működését elindító károsodás kiiktatására törekszik, vagy kellemes állapot fenntartását biztosítja. Az ingerhelyzetnek a szó legtágabb értelmében vett hasznossági vagy károsági fokától függően lép fel fájdalom vagy öröm típusú, egyszerűbb vagy összetettebb érzelem, s elhárító-védekező vagy elfogadó-elsajátító attitűd. Lefelé haladva az érzelmek törzsfelfőrdési lépcsőin, egyre nagyobb teljesítőképességű mozgatókra bukkanunk.

Szükségletek és motívumok

Az éhség, szomjúság, fájdalom csakúgy, mint a nemi ösztön, elemi szükségletek, és az őket tükröző szükségérzések feltétlen cselekvésre készítő tényezők. E legősibb biológiai szükségletek, az ősmotívumok kielégítése a lét- és a fajfenntartás elengedhetetlen feltétele. Az emberréválás során azután fokozatosan kialakulnak olyan motívumok, amelyek nem kötődnek szorosan létfenntartásunkhoz, biológiai szükségleteinkhez. Bennük tükröződik az embernek mint társadalmi lénynek szükséglet- és indítékrendszere.

Az ősmotívumokból kiinduló fejlődés egyik alapvető sajátossága, hogy a kielégítésükben szerepet játszó egyes tényezők a későbbiekben önálló szükségletként jelentkeznek. Így elsőként a minden szükséglet kielégítésében elengedhetetlen *cselekvés* maga is szükséglet tárgya lesz (mozgás-, szabadság-, játék-, sportszükségletek). Az emberi cselekvés sajátos tevékenység, a munka formájában ölt testet, ami a munkaszükséglet szülője. A munkaszükséglet kialakulásával elmélyültebben megteremtődhetnek a feltételek, hogy a munkatevékenységet vezérlő megismerési folyamatok szintén szükséglet tárgyai legyenek (kíváncsiság, tudásszomj).

Így bontakozik ki a kulturális szükségletek egy része. Az esztétikai szükségletek létrejöttében igen nagy szerepet kap a munkatevékenységhez nélkülözhetetlen munkaeszközök, szerszámok készítésének, a hasonlóvá, illetve eltérővé formálásának és (mágikus ereje növelése végett) díszítésének szükséglete. A nemi szükségletből nő ki a másik nemű társ iránti lelki szükséglet, s a munkatevékenység magával hozza az együttműködés, a társas kapcsolatok bonyolult szükségleteit, amelyek újfent formálólólag hatnak a kulturális szükségletekre.

A szükségletek e hierarchiáján nyugszik az általuk motivált érzelmek hierarchiája. Az érzelmek háttérben levő neuroendokrin folyamatok természetesen az emberi beavatkozástól függetlenül lépnek fel, amint nem rajtunk múlik, hogy melyik idegrendszeri központ ingerlése vált ki kellemes érzelmeket és melyik kellemetleneket. De abba, hogy az ember számára kellemes vagy kellemetlen, már nagyon beleszólnak a társadalomtörténeti fejlődés hatására kialakuló új szükségletek és érzelmek. Némi-eg sarkítva és egyszerűsítve: az ember jelenléte érzelmeiben és indítékaiban a hatásmechanizmus természetes voltát az ingertartalmak szociológiai jellegével ellensúlyozza.

Az indítékok átalakítása egy a szükségletek humanizálásával. S minthogy a szükségletek formálása az életmód emberivé tételén keresztül történik, társadalmi méretekben a kulturált életmód jelenti az emóciók és a motívumok kultúráját. Nyilvánvaló, hogy a sajátosan emberi szükségletek iránti általános fogékonyság csak az ősmotívumok zavartalan és egyetemesen biztosított kielégítési lehetőségével érhető el. Az indítékrendszer kifinomultsága és bonyolultsága egyenes folyománya a szükségletek magasrendűségének.

A kulturális igény szintjei

Amikor pszichológusok és szociológusok hatásvizsgálataik során azt kérdezik a vizsgálati személyektől, miért olvasnak, sakkoznak, kártyáznak, mennek múzeumokba, cirkuszba, labdarúgó-mérkőzésre, színházba, moziba; miért nézik a tévét, mit várnak a különféle kulturális programoktól, a válaszok eléggé megoszloak: „A cirkusz (a kártyázás, a tévé, az olvasás) jó időtöltés, ilyenkor mindenről megfeledkezem“, „a napi munka után a legjobb pihenés valami szórakoztató film (könyv, magazin, focimeccs)“, „szeretem a színházat (tévét, szobrászatot), mert valahogyan saját problémáimról is szól“, „a mozgókép (a fénykép, a festmény) elvisz idegen tájakra, megismertet idegen emberekkel“, „a szerelmes történeteket keresem, mert a szerelmesekkel együtt örülhetek, szomorkodhatok“, „minden mű külön világ, amit magamévá teszek“, „figyelem, kutatom az alkotó látás-, ábrázolás- és kifejezőmódját, nyelvezete szépségeit“.

Természetesen, ezek az indokok nem fedik teljesen és nem tárják fel pontosan az egyént kulturálódásra ösztökélő tényleges motívumokat. Bármennyire őszintén igyekezzék is valaki felelni a kérdésre, csak annak közlésére képes, ami a benne munkáló igényekről és vágyakról tudatosul. Így könnyen megeshet, hogy iskolázatlansága és járatlansága miatt az őt vezérlő lelki indítékokat felettébb sóványan vagy éppen fordítva — felkészültségéhez és műveltségi szintjéhez illő indítékok ismeretében — megszépítve, kikozmetikázva fogalmazza meg. Általános alapelv, hogy még a viszonylag egyszerű akciók lebonyolításához sem egyetlen motí-

vum, hanem motívumok összefonódó nyálábja szükséges. Az egyén tudatában rendszerint a társadalmilag-erkölcsileg legértékesebbnek vélt motívum lesz a legerősebb; az elemibb, energetikailag erősebb motívumszál csak periferikusan jelenik meg. Egy-egy ember kulturálódási indítékainak kellő árnyaltságú megállapítása tehát hosszadalmas vizsgálódást követel.

Am a legáltalánosabb motívumfajták így is világosan kitűnnek. Gyakran csak a gyönyörködtető-szórakoztató vagy csak a megismerési indítékok bukkannak fel, vagyis a kulturális szükségleteknek a munkatevékenység két eltérő oldalából adódó ága élesen elkülönül, ráadásul a ráépülő indítékok ugyancsak különböző szinten valósulnak meg. Az indítékok sokszemű lánc a legelemibb *szórakoztató, kikapcsolódást kereső* láncszemekkel kezdődik. Ezzel az indítékcsoporttal a zömében (bú)felejtésre vágyó attitűd jár együtt.

A lánc széles középrészét a *szórakozva-tanulás* vagy a *tanulva-szórakozás* indítékcsoportja alkotja. Itt már a jellegzetesebben kulturális tevékenységformák veszik át a vezető szerepet. Ugyanakkor a vázolt kulturális szükségletek meglehetősen levékonyított módon jelennek meg. A gyönyörködtető elem többnyire a kalandosság, a fordulatosság, a színeség élvezetéből táplálkozik. Így a témaközpontú feldolgozás nemigen hagy teret az ábrázolás- és kifejezőmód, az esztétikum élvezetének; már-már függetlenül attól, hogy művésziileg megformált mesével, cselekménnyel, helyzettel kerül szembe vagy sem.

Persze igaz, hogy nincs olyan valamirevaló film, regény, sőt szobor, festmény, szonáta, amely ne árulna el sokat korának társadalmi viszonyairól, az emberek életéről, érzésvilágáról, szokásairól és környezetükről. A műalkotás mégsem fogható fel csupán ismeretterjesztésként. Így éppen kulturális többlete, a műélmény iktatódná ki. Az ismeretgazdagítás, a szórakozás motívuma is az érzékletes megjelenítés nyomán keletkező esztétikai és erkölcsi ítéletek és érzelmek révén, illetve azokkal együtt érvényesül.

Ezzel már elérkeztünk az indítéklánc másik végpontjához, a *művésziileg megformált tartalom megértéséhez és élvezetéhez*. Emögött a tudatosan művelődő, a mű esztétikai-erkölcsi szövetét felfejteni és mélyen átélni szándékozó, vallató-kutató attitűd érhető tetten. Ahhoz, hogy ide eljussunk, természetesen hosszú utat kell megtennünk, magunk mögött hagyva az indítéklánc egyszerűbb mintázatú szemeit.

Kulturálódás és produktivitás

De ez nemcsak a személyiség motivációs szféráján, hanem a végrehajtó szférát megtestesítő s éppen a kultúra javaihoz való alkotó viszonyban perdöntő képességeken is maradandó nyomot hagy. A külső hatás ott is nagyon fontos, ahol első pillanatra csak veleszületett sajátosságokra gondolunk. A szellemi adottságok bizonyos fokú öröklékenységének lehetősége nem csökkenti annak a kérdésnek a súlyát, vajon a környezetnek kedvező vagy kedvezőtlen motivációs feltételei vannak-e. Különösen fontosak ebből a szempontból a művelődési hatások. A harmincas évek elején a világtól elzárt, ingerszegény környezetben (deprivációs helyzetben) élő amerikai hegyilakók gyermekeit vizsgálták. A szókincs szegényes voltában, az elvonatkoztatási és általánosítási képesség kezdetlegességében meg-

nyilvánuló elmaradásuk az életkor előrehaladtával egyre erőteljesebben vált érzékelhetővé.

A sokoldalú művelődési hatásoktól megfosztott gyermekek önértékelése is csökkentebbnek bizonyult, és ez a tényező megkülönböztetett motívációs szerepet játszott. Amerikai pszichológusok a gyermekek önértékelését vizsgálva megállapították, hogy az alacsonyabb társadalmi-gazdasági osztályhoz tartozók gyermekei kevesebbre értékelik a maguk szellemi képességét, mint a magasabb társadalmi osztályhoz tartozók. Ugyanígy a négerke kevesebbre értékelik önmagukat, mint a fehérek; a lányok, mint a fiúk. S akik többre értékelik magukat, jelentősebb — alkotó képességeket követelő — teljesítményekkel büszkélkedhettek, ellenben például az olvasásban, egy-egy feladat emlékezeti rögzítésében, tanulási szokásaikban nem tértek el társaiktól.

A már meglevő alkotó képesség önaktivációs hatást kifejtve, alkotó — azaz kultúrateremtő — tevékenységre serkenti az egyént s váltja ki azt belső késztetésként már gyermekkorában. Az alkotás az ember saját lényegét megvalósító erőforrás kifejeződéseként, az ember adottságainak valóraváltásaként fogható fel. A motiváció e leghumánusabb irányulásával függ össze a szellemi serkentettség, az élményéhség elsősorban belülről történő kielégítése. Ezért képesek művészek, tudósok dolgozószobájuk csendjében (külső ingerekben a lehető legszegényebb környezetben) viszonylag rövid megszakításokkal napok, hónapok sorát magas aktivációs állapotban tölteni.

Valójában ezekben az esetekben a külső körülmények látszólagos monotoníája belső világuk sokoldalú és tevékeny működésének háttérévé válik. A szellemi készenlét, a belső ingerekben való gazdagság persze megint nem valami készen kapott adomány. Kialakulásához előzőleg szűkség volt a kívülről eredő ingerek kedvező és tartósabb változékonyságára.

Amint a kísérletek kimutatták, az ingerekben tartósan szűkölködő, illetve erősen korlátozott változékonyságú környezet elsősorban az érzékelés működését szűkíti le. Ilyen helyzetben az érzékelő apparátus fél vagy negyed „gőzzel“ dolgozik. Ennek következtében az agyműködés normális éberségi színvonalra, az aktivációs állapot kívánatos szintje csökken. Az érzelmek kevesebb energiát szolgáltatnak a magasabb rendű megismerési tevékenységhez, illetve elégtelenül látják el motíváló szerepüket. Így az érzékeléssel együtt elsősorban az új, értékes képzelti képeket és gondolatokat létrehozó alkotóerő satnyul vagy korszosul el.

Egy chicagói egyetemen több mint kétszáz egyetemi hallgatót három csoportba osztottak, és mindegyik csoportot sajátos ingerlésben részesítették. Az egyik csoport új, érdekes ingereket kapott. Olyan előadást hallgattak, amelynek már a címe is sokat sejtető: *A modern amerikai kultúra a 3500-as években feltárt régészeti leletek alapján*. Valóban, az előadás bővelkedett izgalmas újdonságokban, fantasztikus részletekben, és ezt még fokozta az előadó lendületes, változékonyságú előadásmódja.

A második csoport tagjai szabad tevékenységre kaptak engedélyt, mindössze azt mondták nekik: bármivel foglalkozhatnak (olvashatnak, tanulhatnak, vitatkozhatnak, töprenghetnek, szemlélődhetnek) mindaddig, amíg a helyükön maradnak.

Ezt követően négy képből álló sorozatot tekintettek meg. A képek könnyen érthetőek voltak, az egyikben például egy kalapot és felöltőt viselő

ember volt látható, amint kezében diplomata-táskát tartva az utcán sétál. Miután a vizsgálat alaposan szemügyre vették őket, mindegyik kép alján egy történetet kellett fogalmazniuk. Munkájukat szakértőkből álló zsűri osztályozta két szempontból: mennyire fejeződik ki az új ingerek iránti vágy, és mennyi új ötlet, alkotó gondolat kap helyet bennük. A vizsgáltak alkotó jellegű megoldások létrehozásával, új ötletekkel tűntek ki, így biztosítva maguknak az ingerek változatosságát, az újdonság varázsát. Nem nehéz felfedezni a rokonságot azzal a magatartással, amelyet korábban tudatosan művelődő, vallató-kutató beállítódásként irtunk le.

Monotónia, menekülés, egyoldalúság

Merőben másfajta kereső attitűd jellemzi a harmadik csoport tagjait. Igaz, a viselkedésüket meghatározó előfeltételek is gyökeresen eltérőek voltak. Őket monoton körülmények közé helyezték: 12 percen át hanglemzről fahangú tolmácsolásban kellett meghallgatniuk egy kisváros utcáinak és fő épületeinek teljesen érdektelen leírását. Az egyoldalú, megszott környezeti tényezők tartós uralmával járó telítődés — ha szabad így mondani — *antimotivációt* jelent. Nos, képek alá írt történeteiket a minél újabb ingerek befogadásának vágya, az élményéhség uralta. Attitűdjük fő ismérve a kitérés volt a monoton hatások elől, valóságos menekülés, törekvés újfajta külső információk habzsolására. Ezúttal sem nehéz ráismernünk az ösztönösen kikapcsolódást kereső (bú)felejtésre vágyó indítékcsoporttal jellemzett magatartásra.

A tudatos kereső attitűd kialakulását nélkülözőknél a kulturális szükségletre épülő szenvedély deformáló lehetőségeivel is szembe kell néznünk. A szenvedély maga is a menekülés motívumának megnyilatkozásává válhat. A legkülönbözőbb szükségletek viszonylag békésen megférnek egymás mellett, a szenvedély azonban kizárólagosságra, egyeduralomra tör. Akinek szenvedélye a kártyázás, az ennek minden egyéb kulturális és nem kulturális programot alárendel. Szabad idejének maximumát, délutánját és éjszakáját áldozza fel. E kifejezés a helyzet groteszk voltát érzékelteti, hiszen valójában áldozatot számára az jelent, ha nem járhat el így. A játékot minden idegszálával átéli, teljesen megszűnik számára a külvilág (íme a jutalom), s ha az éppen esedékes játéknap befejeződött, az élteti, hogy nemsokára itt a következő.

Hasonló viselkedés magasabb szintű kulturális szenvedélyt is jellemezhet. A szenvedélyes regényolvasók szívük szerint csak e szükséglet jogosságát és érdekességét ismernék el. Idegenkedéssel néznek azokra, akik idejüket megosztják egyéb irodalmi művek, más művészetek és tevékenységek kedvteli végzése között. Hiszen ők alig várják azt a pillanatot, amikor végre elbújhatnak könyvük mögé. Sz szenvedélyesen rávetik magukat a soros könyvre, hogy mielőbb jöhessen a következő. A regényfalásban a megismerés szüksége kimerül a folytonosan új szenzációk hajszolásában, s az esztétikai szükségletből még ennyi sem valósul meg.

De még ez az egy kulturális szenvedély is tovább szűkülhet, miközben újabb társ- és részszendvélyek kiépülésének forrásává válik. Például csak azoknak a könyveknek a társasága lesz örömforrás, amelyek nagy történelmi alakokról vagy eseményekről szólnak. Ez ad kényszerítő ösztönzést az idevágó összes lehetséges mű lázas felhajtására és felhalmozására. Így alakul ki és önállósul a gyűjtés vágya. S ahogyan a gyűjtemény s a gyűj-

tés szenvedélye kezd elhatalmasodni, úgy szorítja háttérbe, majd — hely és energia hiányában — szorítja ki a többiekét. Végül, a gyűjtemény féltő tekintettel való simogatása, kartotékozása az eredeti szenvedély fölé kerekedik. Szerkezetileg ugyanez jellemző az olyan szűk körű kulturális rész-szenvedélyekre való belevésésre, mint gyufacímkek gyűjtögetése vagy neves építmények kicsinyített másainak barkácsolása gyufaszálakból.

A vázolt feltételek között a kulturális szenvedélyek a gond-, fájdalom- és unaloműző *narkotikum* feladatát látják el. Furcsa helyzet diagnosztizálható. A kulturálódás éppen ellenkező szerepet tölt be, mint ami kívánatos. Nemhogy a személyiség sokoldalúságát, harmóniáját szolgálná, ellenkezőleg, beszűkíti. Magától értetődő, hogy ezért nem pusztán a — sok kimagasló produktum létrejöttét is motiváló — szenvedély, hanem a jelzett magatartás- és képesség-irányulással való összefonódása a felelős.

A megismerő tevékenység kifejlődése voltaképpen a környezeti hatástípusok függvénye. A változatos, sokrétű kulturális motívumok hiányának az egyéni kezdeményezés, a hajlékonyság, a szellemi frissesség, az újat teremtés képességének elfojtása a velejárója. S ezzel szükségképpen együtt jelentkezik a kultúra reprodukív elemeinek és a kulturálódás passzívabb módjainak előnyben részesítése.

Durva hiba volna, ha a jelenség motivációs háttérében a szorosabban pszichológiai tényezők eltakarnák a szociológiaiakat. A kultúra kialakulásának kezdeti szakaszában az alkotó (a kulturális produktivitás és aktivitás megtestesítője) kötelessége a közösség problémáinak, álmainak feltárása, kifejezése és értelmezése. Az ősművész-tudós a mágikus szertartás során a törzs vagy nemzetség tagjaiból álló befogadók előtt sokoldalú kulturális tevékenységet folytat. A befogadók maguk is cselekvően bekapcsolódnak tevékenységébe, s közvetlenül részesednek eredményében: a révületben. Részvételük tehát sok tekintetben az alkotóéval megegyező tényleges tevékenységeknek a végrehajtásából állott: vagyis irányításával együtt bonyolították le magát a kulturális folyamatot. A kultúra tehát az egész közösségnek szólt, amely egységesen megrendelője és felvevője volt.

Ez az állapot a munkamegosztás és az osztálytagozódás következtében megszűnt, az alkotó és a (lehetőséges) befogadók közötti távolság rohamosan nőni kezdett. Markánsan elhatárolódott a kultúra-teremtők és a (jó esetben) kultúrát felvevők alakzata. Jó esetben, mert e távolság nemegyszer olyan nagy lett, hogy a kultúra csak szűk körhöz jutott el, illetve széles rétegek-nél teljes részvétlenségre talált. (Részvételen egyébként már nem a korábbi direkt forma értendő, hanem a befogadó érzelmi jelenléte, azonosulása, a felfogás és a pszichikai reagálás — mozdulatokba, cselekedetekbe korántsem feltétlenül áttevődő — egysége.) S bármily fájdalmas, a művészetben és a tudományban lezajló robbanásszerű átrendeződés és a munkamegosztás további tagolódása miatt a befogadók tekintélyes rétege számára a valójában nekik is szóló kultúra jelentős hányada, fajtája ma is idegen.

E nagy átmérőjű kör tagjai éppen ezért arra törekednek, hogy ráta-láljanak a nekik megfelelő kulturális lehetőségekre. Olyanokra, amelyekben tehetetlenségre kényszerített részesedési vágyuk s a *monotónia* (ami gyakran a hétköznapi élet, értsd mindenekelőtt a munka szürkesége) előli menekülésként, élményhétségük kielégítésére lehetőségük nyílik. Innen a tévé-kvíz és -vetélkedő műsorainak páratlan népszerűsége. A befogadó együttművelő akciói tényleges akciókkal: többféle szavazással, telefonálás-

sal, levélírással, a befogadásba oltott sajátos közvéleménykutatással egészülnek ki. Észrevételei (amennyiben egybeesnek az átlagéival, s mint e fogalom garantálja, valószínűleg egybeesnek) közvetlenül megvalósulnak.

A kultúrát ily módon felvevő helyzete éppen motivációjában feletébb hasonló a sportszurkolóéhoz. A *szurkoló* olyan sportoló, aki — ha lehetőségei, adottságai folytán maga nem is válhat a jelentőségelteli sportesemény központi hőisévé — játékosaival azonosulva kapcsolódik be a küzdelembe. Saját sikereként éli át, hogy csapata, játékosai beutazzák az egész világot, valóban sütkérezik hírnevük fényében és osztozik a nekik kijutó dicsőségben. Lelkiállapotát bármennyire jellemzi a magasfokú érzelmi érdekltség, aktivitása természetesen messze a sportolóé alatt marad. Amit ők tényleg megvalósítanak, azt legfeljebb képzeletében éli meg.

Feszült tettvágya, együttjátszása paradox módon éppen abból fakad, hogy a sporttevékenység elvégzésében tétlenségre kárhozottatott. Motivációjából csak olyan aktivitásra futja, amely tulajdonképpen *pótcselekvés*. A kulturális vetélkedők végigszurkolása esetében ráadásul még ez is áttételessé válik. A kulturális tartalom tulajdonképpeni létrehíví helyett a versenyzőkkel való együttjátszás irányába tolódik el. Így a részvétel imponáló mennyiségi mutatója és a résztvevők esetleges illúziója ellenére e motivációs keret nem teremtheti meg a törzsi társadalmakból merített ősminta magasabb szintű reneszánszát: a kultúrát teremtő és a kultúrát felvevő egymásnak a lehető legteljesebben megfelelő tényleges együttműködését. A kulturálódás torzulását idézi tehát elő, ha a kultúrkibíccé alakuló befogadóban nem fejlődik ki intenzíven motiváció egyéb művelődési-szórakozási formák, többféle kulturális részvétel iránt.

A tömegművelődési eszközök vizsgálata fényesen igazolta, hogy a felvevők szigorúan érdekltségüknek megfelelően hallgatják-nézik az egyes programokat, lehetőség szerint elkerülve a meggyőződésükkel ellentétes kommunikációkat. Az információk észlelését, megjegyzését, feldolgozását alapjaiban meghatározó előzetes kiválasztás a befogadó attitűdjének egyik jellegzetes megnyilatkozása. A már korábban is emlegetett magatartás nemcsak készenlét az új élményekre, hanem azok kontúrjait is tartalmazza. Magában foglalja a szülőkkel, tanárokkal, ismerősökkel, kritikussal, helyi véleményirányítókkal való folyamatos érintkezés során kialakuló információs-viszonyítási hálózatot. Ez minden kultúrtermék értékelésében mérvadó. S a már megfogalmazott értékítéletek, ismeretminták azután *elvárások* formájában a kulturálódás további módjainak megválasztásában érvényesülnek.

Míg a motiváció — Young megkülönböztetését használva — csak energiatermelő és -kioldó, az *attitűd* energiaszabályozó és -irányító is. A viselkedés motivátoraként kezelhető a tevékenység beindításán túl, meghatározott csatornába terelésével is. Az érdekltel összefüggő attitűd mint sajátos motivációs szűrőrendszer nemcsak az egyén nézeteinek ellentmondó egyes témákkal szemben, hanem jóval általánosabban: kulturális eszközökkel, megnyilatkozásformákkal, irányzatokkal szemben is hat. E szelektivitás kívánatos vagy nem kívánatos működés módjának elbírálásában az egyéni felelőség súlyán nem lehet célnak könnyíteni. Mégsem térhetünk ki a végkövetkeztetés elől, hogy a leghatékonyabb motiváció ama tárgyi feltételek megteremtésétől függ, amelyek mindenkinek való-ságos és testéhez szabott érdekévé tehetik a kulturális értékek elsajátítását.